

پیشنهادی دربارهٔ ضبط فارسی اعلام شبه‌قاره

دکتر ثریا پناهی* - دکتر ابوالقاسم رادفر**

چکیده

در تحقیقات مشترک ایران و شبه‌قاره، تألیف شیوه‌نامه‌ای برای یافتن ضبط یا معادل آوایی فارسی اعلام، به ویژه اعلام جغرافیایی شبه‌قاره ضروری به نظر می‌رسد. این ضرورت به دلیل تشبث و یکدست نبودن برگردان‌های آوایی و ضبط فارسی این اعلام است که خود از تنوع نشانه‌های زبان‌های شبه‌قاره نشأت می‌گیرد. در مقاله حاضر به این موضوع پرداخته و شیوه‌نامه‌ای برای آن پیشنهاد می‌شود. *رساله جامع علوم انسانی*

کلیدواژه‌ها: ضبط اعلام، شیوه‌نامه، دوناگری، فارسی، انگلیسی.

* عضو هیئت علمی فرهنگستان زبان و ادب فارسی.

** استاد ادبیات فارسی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

ضبط آوایی و نوشتاری فارسی اصطلاحات و اعلام شبه‌قاره

در تحقیقات مشترک ایران و شبه‌قاره در حوزه علوم انسانی، تاکنون آثاری متنوع تألیف شده است. در همین حوزه یکی دیگر از جنبه‌های قابل تأمل و مطرح در فعالیت‌های تحقیقی جدید پرداختن به مسئله ضبط آوایی فارسی اعلام و اصطلاحات است. مانند اصطلاحات تخصصی و صنفی و اعلام اشخاص، عنوان کتاب‌ها و اعلام جغرافیایی شبه‌قاره که براساس صورت‌های اصیل باید ثبت شود. این موضوع و طرح بحث‌های مربوط به آن پیشینه‌ای تاریخی دارد. همان‌طور که سراج‌الدین علی خان آرزو در مثنوی، در اصل سی و دوم به این موضوع پرداخته به این ترتیب که برخی واژه‌ها را که اهل دفترهند به‌های غیر ملفوظ می‌نوشتند در اصل با الف بوده است، در اواخر عهد اورنگ زیب عالمگیر نوشتن با ها قدغن شد و مقرر گردید با الف بنویسند، چرا که فارسی‌شدگی در اعلام را بی‌جا می‌دانستند و تصرف و تحریف اعلام زبان‌ها نیز جایز نبود (آرزو، ص ۲۱۳-۲۱۴).

ردپای بررسی و تحقیق‌هایی درباره ضبط فارسی اعلام (به ویژه اعلام جغرافیایی شبه‌قاره) در برخی آثار آقا سید حسین حسینی فرزند سیدرضا شیرازی حایری مشهور به مترجم هندی از مترجمان دارالترجمه ناصری به چشم می‌خورد. او از مترجمان نشریه کوه نور چاپ لاهور بوده است (استخری، ص ۲۱۰-۲۱۴).

طرح مسئله

مسئله تشتت و آشفتگی در ضبط تلفظ فارسی اصطلاحاتی نظیر اصطلاحات دیوانی و اعلام اشخاص یا اعلام جغرافیایی شبه‌قاره (که در مقاله حاضر مورد نظر است) و دستیابی به یکدستی یا تلفظ معیار (استاندارد) آنها در معادل‌های فارسی نکته‌ای درخور اهمیت است. اغلب اعلام مانند اعلام جغرافیایی شبه‌قاره چند نوع تلفظ دارند که می‌توان در متون گوناگون ادبی و تاریخی دوران اسلامی این ضبط‌های مختلف را به وفور یافت. حتی در برخی کتاب‌های انگلیسی و ترجمه‌های آنها که گاه مبنای ضبط معادل فارسی بوده است، این تنوع مشاهده می‌شود. مواردی از تشتت ضبط این اعلام به شرح زیر گزارش شده است:

یونس جعفری، یکی از محققان زبان و ادب فارسی در هند در مقاله‌ای با عنوان «تلفظ

فارسی نام‌های خارجی» به این موضوع اشاره کرده است. او در بررسی خود می‌گوید مترجم سفرنامه تاورنیه، ابوتراب نوری، بندر سورت^۱ را «صورت» نوشته است، در حالی که در تمام کتاب‌های هند که در قرن دوازدهم به زبان فارسی نوشته شده، این واژه با سین به شکل «سورت» آمده است (ص ۲۵؛ نیز نک: آرزو، ص ۲۱۲-۲۱۳).

نمونه‌های دیگر این نوع اختلال را می‌توان در ترجمه فارسی کتاب تاریخ ادبیات فارسی در هند^۲ تألیف آنه ماری شیمل^۳ با ترجمه یعقوب آژند مشاهده کرد. مواردی نظیر شهر اکچ^۴ (شیمل، ص ۴) که صورت مصطلح آن اوچ و گولکوندا^۵ (همو، ص ۱۰) که صورت‌های رایج آن گولکنده / گلکنده است. نیز، اکلیر^۶ (امامی، ص ۲۶۳-۲۶۴)، که مورد اخیر نام شهری است و در مقاله علیرضا امامی باعنوان «کاغذ اکلیر» مطرح شده است.

همچنین در کتاب تاریخ هند اثر پرسووال اسپیر، ترجمه همایون صنعتی‌زاده معادل‌های نادرست در برابر اصطلاحات جغرافیایی نظیر صوبه، سرکار و پرگنه اختیار شده که به شرح زیر است: سوباه، سارکار، بارگانا (ص ۴۸). و یا رضازاده شفق در ترجمه کتاب تاریخ ادبیات فارسی اثر هرمان اته اسم «بهگوان داس هندی» را به صورت «بعنوان داس هندی» آورده است (یونس جعفری، ص ۲۵؛ نیز نک: شیمل، ص ۲۷، ۳۱).

سیاست‌گذاری

اعلام شبه قاره در متون مختلف اردو، هندی - با توجه به لهجه‌ها و گونه‌های متعدد - و نیز انگلیسی (زبان رسمی هند و پاکستان) تلفظ‌ها و صورت‌های املائی مختلف دارند که خود تشتت در ضبط زبان مقصد (فارسی) را سبب شده است.

درباره ضرورت پرداختن به این موضوع به نظر یونس جعفری (ص ۲۲-۲۶) بهتر است که هر کلمه خارجی را چنانکه اهل زبان تلفظ می‌کنند در فارسی بپذیریم و حرف‌های مختص الفبای آوایی زبان مبدأ را به نزدیکترین حرفی که در زبان فارسی موجود است، طبق الفبای بین‌المللی تبدیل کنیم.

1. SURAT
4. Uech

2. A History of Indian Literature
5. Golconda

3. Annemarie Schimmel
6. Aklisar

چارلز ویلکینز در فهرستی منتخب از فهرست تشریحی اصطلاحات و الفاظ مستعمل در دادگاه‌ها و دفاتر مالی کمپانی هند شرقی که مربوط به ۱۸۱۳ م است، از روش سرویلیام جونز پیروی کرده است. وی در مقدمه به این نکته اشاره می‌کند که اصطلاحات شرقی فراوانی از زبان‌های عربی، فارسی، سنسکریت، هندوستانی، بنگالی، تلنگا، تامیل و نیز ترکی وجود دارد و درباره تلفظ آنها توجه و دقت کمی اعمال شده است و این از آغاز به دلیل نبود قاعده برای اصطلاحات شرقی بوده است. یعنی هر فردی تلفظی را به طور سلیقه‌ای و براساس شنیده‌های خود ثبت کرده است (Wilkins, p. i-ii).

مهدی صفری نیز در مقاله «دشواری‌های زبانی در مطالعات شبه‌قاره با تأکید و تحلیلی بر آوانگاری واژگان اردو در متون انگلیسی» ضرورت توجه به آوانگاری زبان اردو را برای یکدستی آن مورد توجه قرار می‌دهد. البته تأکید ایشان بر متون زبان انگلیسی است، اما این موضوع نیز به مسئله ضبط آوایی اعلام اختصاص دارد.

بر اساس مطالب پیش گفته، لازمه دست یافتن به معیارها یا استانداردها در تلفظ‌های مختلف، تحقیق و بررسی بسامدی واژه‌ها و اصطلاحات در متون و ثبت ضبط‌های متنوع مکتوب و ملفوظ و مقایسه آنهاست تا ضوابط و الگویی واحد و معیار در این زمینه حاصل شود. این اعلام در متون مختلف اردو، هندی، سنسکریت - با توجه به لهجه‌ها و گونه‌های متعدد - و انگلیسی (زبان رسمی هند و پاکستان) - تلفظ‌ها و صورت‌های املائی متفاوت دارند که خود تشتت در زبان مقصد (فارسی) را سبب شده است. از جمله آنها صورت‌های دلی، دلهی و دهلی برای دهلی است. دکن و دکن برای دکن، الله‌باس، اله‌آباد و الله‌آباد برای اله‌آباد و علیگر، علیگره، علیگده برای علیگر است. مطابق نظر فتح‌الله مجتبائی این اصطلاحات و اعلام جغرافیایی باید در تألیف‌ها و ترجمه‌ها و مطبوعات فارسی به صورت درست و یکدست و با تلفظ مستند درج شود. بنابر توصیه ایشان تهیه فرهنگ‌نامه‌ای در این زمینه می‌تواند مفید باشد. تنوع، تشتت و چندگانگی بیش از همه در اصطلاحات و اعلام جغرافیایی دیده می‌شود و لزوم یکسان سازی درباره انواع آن از قبیل اصطلاحات و اعلام تاریخی و جغرافیایی ضرورت دارد.

شیوه‌نامه ضبط فارسی اصطلاحات و اعلام شبه‌قاره

یکی از مسائل مطرح در زمینه بررسی و تصحیح متون، به ویژه در تصحیح‌های علمی و انتقادی، خوانش و قرائت صحیح اعلام، به ویژه اعلام غیر فارسی، از جمله صورت‌های هندی، سنسکریت و اردو است و از این رو باید به لزوم پرداختن به این نوع پژوهش‌ها توجه شود.

شیوه‌نامه ضبط فارسی اصطلاحات و اعلام شبه‌قاره، نوعی سیاست‌گذاری و استانداردسازی برای تلفظ‌های مختلف و معادل‌یابی در ضبط فارسی اعلام (اصطلاحات، نام‌های اشخاص و اسامی جغرافیایی و تاریخی) و شیوه انعکاس آواهای هندی و اردو در فارسی و به فارسی است.

در بخش پیشین ناهماهنگی‌ها و تشتت در ضبط اعلام و اصطلاحات جغرافیایی در زبان فارسی مطرح شد. راه حل اختیار شده، تهیه شیوه‌نامه‌ای است که معیاری واحد را معرفی می‌کند. این معیار واحد از طریق قرائت ضبط سنسکریت میسر است، زیرا آوانوشت‌های این زبان دقیقاً به درج صحیح معادل‌های آوایی اعلام آن در زبان فارسی کمک می‌کند. از ابزار سودمند در این شیوه‌نامه به کار بستن جدول نشانه‌های آوایی زبان مبدأ، یعنی سنسکریت و هندی و معادل آوانوشت لاتین آن است (جدول شماره ۱)، که با مراجعه و توجه به منابع معتبر در زمینه ضبط آوایی اعلام فراهم آمده، مراجعی نظیر مقدمات زبان سنسکریت تألیف حسن رضائی باغبیدی، فرهنگ جغرافیایی جدید وبستر^۱، اطلس هند^۲، دانشنامه زبان و ادب فارسی در شبه‌قاره، شیوه‌نامه ضبط اعلام ماندانا صدیق بهزادی و راهنمای زبان سنسکریت محمدتقی راشد محصل. هر چند نظارت متخصصان بومی در این زمینه نیز ضرورت دارد.

این شیوه‌نامه فرهنگ‌گونه در قالب ستون‌هایی حاوی چند ستون شامل صورت‌های تاریخی، ضبط‌های رایج، آوانگاری انگلیسی آنها و دوناگری صورت رایج و صورت معیار فارسی است که داده‌های همه آنها از طریق زیر حاصل شده است:

ضبط فارسی صورت‌های تاریخی غالباً شامل ضبط‌های منسوخ‌شده یا کم‌کاربرد است. ضبط‌های رایج خود انوعی دارد، نظیر آنچه در صورت نوشتاری فارسی از گذشته

1. Webster's New Geographical Dictionary

2. Atlas of India

تاکنون رواج داشته و تثبیت شده است، مانند آگره و علیگڑه / علیگر که به طور مثال در دایرة‌المعارف فارسی مصاحب درج شده است و نوع دیگر از ضبط رایج در خود کشورهای شبه‌قاره در صورت‌های نوشتاری زبان رسمی به رسم الخط اردو و یا دوناگری است که در رسانه‌های اجتماعی، جراید و به طور کلی در سازمان‌ها و نهادهای اجتماعی در ضبط‌های نوشتاری مندرج در تابلوها و علائم در خیابان‌ها، جاده‌ها و فرودگاه‌ها به چشم می‌خورد.

نمونه‌ای از این طرح پیشنهادی به صورت الگویی در جدول ۲ نمایش داده شده است. با کمک این روش چارچوبی نظام‌مند و معیاری واحد و یکدست براساس مطالعه ضبط‌های متنوع اعلام و اصطلاحات بر اساس بسامد و رواج آنها در متون مختلف مورد بررسی، به دست می‌آید به این ترتیب که سیر تاریخی و ضبط‌های متنوع در آن ارائه می‌شود و در نهایت صورت معیار امروزی یا صورت منتخب در سیاستگذاری، ملاک انتخاب قرار می‌گیرد که بر مبنای قرائت صورت آوایی دوناگری به دست می‌آید و برای تسهیل در قرائت، آوانگاری انگلیسی نیز به موازات آن درج می‌شود. در مدخل‌های معرفی شده در جدول ۲ برای آوانویسی انگلیسی و دوناگری به اطلس هند و اطلس امپراطوری مغولان هند^۱ و دانشنامه ویکیپدیا مراجعه شد و ضبط‌های تاریخی نیز بر مبنای چهارگلسن و اطلس امپراطوری مغولان هند تنظیم گردید. ضبط‌های رایج نیز بر اساس آنچه در متون تألیفی نظیر تاریخ فرشته و ترجمه‌ای نظیر تاریخ و جغرافیای پنجاب ضبط شده به دست آمده است. بر همین اساس و شیوه و با مراجعه به منابع مرتبط با اعلام تاریخی و جغرافیایی می‌توان معادل‌هایی را برای اعلام جغرافیایی و تاریخی دیگر نیز استخراج و ثبت کرد. پایان بخش این نوشته یادآوری پیشنهاد درخور اعتنای یونس جعفری درباره ضبط اعلام شبه‌قاره است؛ این نکته که تلفظ اهل زبان در تهیه برگردان و ضبط معادل‌های دقیق‌تر یا نزدیک‌تر فارسی در کنار الفبای آوانگاری بین‌المللی بهتر است مبنا قرار گیرد.

پیوست ۱- جدول الفبای دوناگری

راهنمای تلفظ

نشانه	آوانوشت	تلفظ
अ	a	ا (در اصل: ا کوتاه)
आ	ā	ا (کشیده)
इ	i	ای (کوتاه)
ई	ī	ای (کشیده)
उ	u	او (کوتاه)
ऊ	ū	او (کشیده)
ऋ	r̥	ر (مصوت کوتاه) مانند /r/ در تلفظ /bʌr/ برای کلمه انگلیسی butter
ॠ	r̄	ر (مصوت کشیده)
ऌ	l̥	ل (مصوت کوتاه) مانند /l/ در تلفظ /bʌl/ برای کلمه انگلیسی bottle
ए	e	ا (کشیده)
ऐ	ai	ای
ओ	o	ا (کشیده)
औ	āu	او
क	k	ک
ख	kh	کھ
ग	g	گ
घ	gh	گھ
ङ	ñ	ن (نرمکامی)، مانند /ŋ/ در تلفظ /rɪŋ/ برای کلمه انگلیسی ring
च	c	چ
छ	ch	چھ
ज	j	ج
झ	jh	جھ

نشانه	آوانوشت	تلفظ
ञ	ñ	ن (کامی)، نوعی ن که در تلفظ آن وسط زبان به سقف دهان برخورد می‌کند.
च	t̪	ت (برگشته) = ت، در تلفظ این آوا نوک زبان گرد می‌شود و به عقب برمی‌گردد.
ठ	t̪h	تَه
ड	d̪	د (برگشته) = د، در تلفظ این آوا نوک زبان گرد می‌شود و به عقب برمی‌گردد.
ढ	d̪h	دَه (د برگشته است)
ण	ɳ	ن (برگشته)، در تلفظ این آوا نوک زبان گرد می‌شود و به عقب برمی‌گردد.
त	t	ت
थ	th	تَه
द	d	د
ध	dh	دَه
न	n	ن
प	p	پ
फ	ph	پَه
ब	b	ب
भ	bh	بَه
म	m	م
य	y	ی
र	r	ر
ळ	l	ل
व	v	و (دولبی)، مانند /w/ در تلفظ /wi:k/ برای کلمه انگلیسی weak
श	ʃ	ش (کامی) نوعی ش که در تلفظ آن وسط زبان به سقف دهان نزدیک می‌شود.
ष	ʂ	ش (برگشته) در تلفظ این آوا نوک زبان گرد می‌شود و به عقب برمی‌گردد.
स	s	س
ह	h	ه

پیوست ۲- نمونهٔ جدول ضبط فارسی اعلام و اصطلاحات

انگلیسی ضبط معیار فارسی	ضبط معیار فارسی	ضبط‌های رایج	ضبط‌های تاریخی	انگلیسی ضبط‌های تاریخی و رایج	دوناگری
ilahābād	إله‌آباد	الله‌آباد اله‌آباد	الله باس اله‌آباد الله‌آباد	Ilāhābās Ilāhābād Allahabad	इलाहाबाद
āgra	آگره	آگره	۱. آگره ۲. آگرا	Āgra Āgrā	आगरा
dehli	دهلی	دهلی دهلی دلی	دهلی دهلی دلی	Delhi Dilhi Dilli	नई दिल्ली
aligarh	علیگره	علیگر، علیگره، علیگده	علیگره	Aligarh	अलीगढ़
banāras	بنارس	بنارس	بنارس، بنارس، واراناسی، بارانسی	Banāras Varānāsi	बनारस
pūnā	پونا	پونه، پونا	پونه، پونا	Puna Punā	पुणे
jeypūr	جیپور	جایپور، جیپور	جیپور	Jaipur	जयपुर
mūmbay	ممبئی	ممبئی، مومبای	ممبئی نو، نیو مومبای	Bombay Mumbai	मुंबई
golbatga	گلبرگه	گلبرگه	گلبرگه	Gulbarga	गुलबर्गा
bihār	بیهار	بهار، بیهار	بهار، بیهار	Bihār	बिहार
ayodhyā	آیودھیہ	ایودیا، آجودھیا	ایودیا، آیودھیا، آجودھیا	Ayodhyā	अयोध्या
ludhiāhna	لودھیانہ	لودھیانہ، لودھیانا	لودھیانہ	Ludhiānā	ਲੁਧਿਆਣਾ
avadh	اَوْدَه	اوده، اود	اوده، اود	Awadh	अवध

منابع

- آرزو، سراج‌الدین علی، مثمر، با تصحیح، مقدمه و حواشی ریحانه خاتون، کراچی، ۱۹۹۱م.
- اسپیر، پرسپوال، تاریخ هند، ترجمه همایون صنعتی‌زاده، نشر ادیان، قم، ۱۳۸۷.
- استخری، پروین، تصحیح رساله «جغرافیا و تاریخ سیلان و حالت حالیه آن»، ترجمه سید حسین حسینی شیرازی، گنجینه بهارستان، به کوشش جمشید کیانفر، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، تهران، ۱۳۸۸.
- امامی، علیرضا، «کاغذ اکلیری» نامه بهارستان، سال یازدهم، دفتر ۱۷، تهران، ۱۳۸۹.
- جغرافیای هندوستان، ترجمه سید حسین حسینی شیرازی، تصحیح جمشید کیانفر، گنجینه بهارستان، به کوشش جمشید کیانفر، کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، تهران، ۱۳۸۸.
- دانشنامه زبان و ادب فارسی در شبه‌قاره، زیر نظر محمدرضا نصیری، جلد چهارم، فرهنگستان زبان و ادب فارسی، تهران، ۱۳۹۵.
- راشدمحصل، محمدتقی، راهنمای زبان سنسکریت، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ۱۳۸۹.
- رای چترمن سکسینه کایسته، چهارگلشن، تصحیح و تنقیح چندرشیکهر، دلی کتاب گهر، دهلی، ۲۰۱۱م.
- رضائی باغ بیدی، حسن، مقدمات زبان سنسکریت، دایرةالمعارف بزرگ اسلامی، تهران، ۱۳۸۴.
- شیمیل، آنه ماری، ادبیات اسلامی در هند، ترجمه یعقوب آژند، انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۷۳.
- صدیق بهزادی، ماندانا، شبه‌نامه ضبط اعلام، فرهنگستان زبان و ادب فارسی، تهران، ۱۳۸۱.
- صفری، مهدی، «دشواری‌های زبانی در مطالعات شبه‌قاره: با تأکید و تحلیلی برآوانگاری واژگان اردو در متون انگلیسی»، سخنرانی ارائه شده در دانشکده مطالعات جهان دانشگاه تهران، ۱۳۸۸.
- فرشته، محمد قاسم استرآبادی، تاریخ فرشته، به تصحیح محمدرضا نصیری، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، تهران، ۱۳۸۳-۱۳۸۸.
- نصرت علی خان دهلوی، سید محمد، تاریخ و جغرافیای پنجاب، ترجمه سید حسین شیرازی، به تصحیح محمدرضا نصیری، فرهنگستان زبان و ادب فارسی، تهران، ۱۳۹۲.
- یونس جعفری، سیدمحمد، «تلفظ فارسی نام‌های خارجی»، ارمغان ادبی، پژوهش‌هایی در ادبیات فارسی هند، موقوفات مرحوم دکتر محمود افشار یزدی، تهران، ۱۳۷۶.

An Atlas of India, Oxford University Press, Delhi, 1990.

Irfan Habib, *An Atlas of the Mughal Empire*, Oxford University Press, Delhi.

Webster's New Geographical Dictionary, G, and C, Merriam Company, Massachusetts, 1980.

Wilkins, Charles, *Glossary to VTH Report (1812) From Select Committee*, National Language Authority, Islamabad, 1987.